

קונטרס

שוקיו עמודי שש

ובו יתבאר בעזה"י להלכה דין שוק באשה
ערוה, מקום השוק, ואופן הכיסוי הראוי לשוק,
על פי דברי הגמרא והפוסקים ראשונים ואחרונים

יוצא לאור פה עיה"ק ירושלם תובב"א
בשנת "שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז" (תשע"ב)

שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז

מראהו כלבנון בחור כארזים (שיר השירים ה, טו)

שוקיו של תלמיד חכם עמודי
שש שיש לו כח ביום הדין
על שעמל בתורה. מיוסדים
על אדני פז שמעשיהם של
צדיקים מיוסדים על התורה
שהיא אדני פז. מראהו של
צדיק כלבנון כענין שנאמר
(הושע יד, ז) ילכו יונקותיו ויהי
כזית הודו וריח לו כלבנון.
בחור כארזים שנאמר (תהלים
צב, יג) צדיק כתמר יפרח כארז
בלבנון ישגה (מדרש לקח טוב).

יו"ל ע"י ארגון "נפשנו"
להשיג את הקונטרס: 052-7652509
נדפס על נייר שאין בו חילול שבת

הקדמה

זכה דורינו זה בהתעוררות גדולה ללימוד התורה וקיום המצוות, רבו בני עליה הממיתים עצמם באהלה של תורה ומתייגעים בה יומם ולילה, רב הוא העסק בכל המקצועות שבתורה, רבים הם הקובעים עיתים לתורה והתומכים ומחזיקים בתורה ובלומדיה. רבים הם המדקדקים בקיום המצוות בשלימות, משקיעים בעשיית התפילין וריבועם, במצוות ציצית, באפיית מצות, בבניית המקואות, וטורחים שיהיה הכל בתכלית ההידור לצאת לפי כל השיטות. רבים הם העוסקים בגמילות חסדים בגופם ובממונם בכל כוחם, רבים הם העוסקים בקירוב רחוקים להשי"ת ולתורה הקדושה, רבה היא ההתעוררות הנפלאה בשמירת הלשון, ובזהירות בענינים שבין אדם לחבירו, כה יתן ה' וכה יוסיף.

התעוררות זו לא פסחה אף על מצוות הצניעות היקרה, אשר היא יסוד הבית היהודי, ובה תלויה השראת השכינה בישראל, רבים מתעוררים להקפיד על הליכה בדרכי הצניעות בשלימות, בלבוש ובהנהגות, וכה יאה וכה נאה להם לישראל קדושים, וכתב רבינו הגר"א שהצניעות אצל הנשים שקולה היא כמצות תלמוד תורה אצל האנשים (אגרת הגר"א). וכל האשה המרבה ליזהר בדרכי הצניעות, הרי זו משובחת, וכמעט כל עונש האשה בעולם הזה ולעולם הבא, וזכייתה לעולם הבא תלוי בזה (חסד לאלפים סי' ג').

מתוך התעוררות זו התרבו העוסקים והלומדים בסוגיות ובהליכות הצניעות למען דעת מה היא הדרך הראויה לעשות בה את רצון אבינו שבשמים, אשר קדשנו במצוותיו וצונו להתקדש בקדושתו.

והנה נשאלה שאלה בבית המדרש, מה היא דרך הצניעות הראויה לבנות ישראל, האם להאריך את הלבוש שיכסה עד סוף הרגל, או אדרבה יש בזה משום חוסר צניעות, על כן ראינו לנכון צורך ללבן ולבאר ולברר את שורש הדברים בהלכה, ומתוך ליבון הדברים יצא ונכתב קונטרס זה, העוסק בענין השוק, ועומד על שש פרקים, המיוסדים על אדני פז, הלא הם דברי המשנה והגמרא והפוסקים והמפרשים ראשונים ואחרונים, ויתבאר בו בעז"ה היטב דין שוק באשה ערוה, וביאור מקום השוק, ואופן הכיסוי הראוי לשוק.

תקותינו שיהיו הדברים לתועלת למבקשי הצניעות באמת, ונזכה להבטחת חז"ל (יומא לט.): אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, בעולם הזה מקדשין אותו בעולם הבא.

מפתח הענינים

	פרק א שוק באשה ערוה
5	א. טפח באשה ערוה
5	ב. שוק באשה ערוה
6	ג. החידוש בשוק
	פרק ב מקום השוק בדברי המשנה והגמרא והראשונים
8	א. מקום השוק בדברי המשנה
8	ב. מקום השוק בדברי הגמרא
9	ג. מקום השוק בדברי הראשונים מפרשי הגמרא
	פרק ג מקום השוק בדברי הפוסקים והמפרשים
10	א. מקום השוק בדברי הפוסקים הראשונים
10	ב. מקום השוק בדברי הפוסקים האחרונים
12	ג. מקום השוק בדברי מפרשי התנ"ך
13	ד. מקום השוק בדברי מפרשי המשנה
	פרק ד מקום השוק בדברי הפרי מגדים
14	א. מקום השוק בבהמה
14	ב. דברי הפמ"ג
15	ג. מקום השוק לפי צד א' בפמ"ג
15	ד. תמיהות בדברי הפמ"ג בצד א'
17	ה. מקום השוק לפי צד ב' בפמ"ג ומסקנתו
	פרק ה מקום השוק בדברי המשנה ברורה
19	א. מקום השוק בדברי המשנ"ב בסימן ש"א וסימן תרי"ד
20	ב. דברי המשנ"ב בסימן ע"ה
20	ג. מקור דברי המשנ"ב
20	ד. שינויים והבדלים בין לשון הפמ"ג ללשון המשנ"ב
21	ה. מקום השוק בדברי המשנ"ב בסימן ע"ה
21	ו. פירוש אחר בדברי המשנ"ב ותמיהות עליו
	פרק ו אופן הכיסוי הראוי למקום השוק
25	א. בעקבי הצאן
25	ב. דרך הצניעות
27	ג. מנהג בנות ישראל מימות עולם
28	ד. השינוי
30	ה. בזכות נשים צדקניות

שוק באשה ערוה

א | טפח באשה ערוה

איתא בגמרא (ברכות כד.): אמר רבי יצחק טפח באשה ערוה. למאי, אילימא לאיסתכולי בה, והא אמר רב ששת למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטים שבפנים, לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף, אלא לאשתו ולקריאת שמע. ופירש רש"י: לאשתו ולקריאת שמע - אם טפח מגולה בה לא יקרא קריאת שמע כנגדה:

וכן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' ע"ה ס"א): **טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו, אפילו היא אשתו אסור לקרות קריאת שמע כנגדה.**

ב | שוק באשה ערוה

עוד איתא שם בגמרא: אמר רב חסדא: **שוק באשה ערוה**, שנאמר: גלי שוק עברי נהרות, וכתוב: תגל ערותך וגם תראה חרפתך. ופירש רש"י: ערוה - להסתכל, וכן באשתו לקריאת שמע:

כתב בפסקי הרי"א ז"ל (פ"ג דברכות): שוק באשה ערוה, שאין גילוי השוק כגילוי הפנים. וצריכה האשה ליזהר בגילוי שוקה, וגם האיש יש לו להעצים עיניו שלא יראה גילוי השוק, שנאמר עוצם עיניו מראות ברע, זה שאינו מסתכל על הנשים בשעה שהן עומדות על הכביסה, כמו שמבואר בפרק חזקת הבתים (ב"ב נז:). וכן אסור לקרוא קריאת שמע כנגדו אם היה מגולה טפח, ואפילו היא אשתו עכ"ל.

וכבר עמדו המפרשים לבאר, דהרי כבר מדין טפח באשה ערוה יודעים אנו שכל מקום המכוסה הוא ערוה, ולא יזהר צורך בא רב חסדא להשמיענו דשוק הוא ערוה, ומה החידוש בדבריו.

ג | החידוש בשוק

ובביאור החידוש בדין שוק נאמרו כמה דרכים:

א. הבית יוסף (או"ח סי' ע"ה) כתב וז"ל: והוה תמיהא לי מאי קא משמע לן רב חסדא, כל מקום שדרך לכסותו הוי ערוה, ומאי איריא שוק. עד שמצאתי להרשב"א (ברכות כד.) שכתב: הא דרבי יצחק טפח באשה ערוה ואוקימנא באשתו ולקריאת שמע, פירש הראב"ד דאפשר דוקא ממקום צנוע שבה, ועלה קאתי רב חסדא למימר **דשוק באשה מקום צנוע וערוה הוא ואפילו לגבי בעלה, ואף על פי שאינו מקום צנוע באיש**, אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה, אין חוששין להם, מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד עכ"ל.

וביאור הדברים, דרב חסדא בא לחדש ששוק באשה ערוה אף על פי שאצל האיש השוק אינו מקום צנוע [פירש בשו"ע הרב, דהיינו במקום שהולכים האנשים בלא אנפילאות (גרביים)].

ב. בתוספות רבינו פרץ (שם) כתב וז"ל: שוק באשה ערוה - **אף על גב דאורחיה דשוק להיגלות לפעמים** אסור לקריאת שמע עכ"ל. וכן הוא בתוספות הרא"ש (שם) וז"ל: שוק באשה ערוה - **דלא תימא פעמים שהאשה מגבהת בגדיה ואין דרכה להיות מכוסה**, קא משמע לן דהוי ערוה עכ"ל. וכן הוא בחידושי הרא"ה (שם) וז"ל: ושוק באשה ערוה, **וקא משמע לן דאף על גב דזימנין דמיגלי עכ"ל**. וכן הוא בחידושי הריטב"א (שם) וז"ל: שוק באשה ערוה - **קא משמע לן שאף על פי שפעמים הוא נגלה דינו כמקום מכוסה**, שהוא מביא לידי ערוה עכ"ל.

וביאור הדברים, דהחידוש ששוק באשה ערוה אף שלפעמים מתגלה השוק [כגון בשעה שאשה מגביהה את בגדיה], והטעם מפני שגילוי השוק מביא לידי הרהור וקירוב לערוה.

ג. בביאור רבי דוד עראמה (על הרמב"ם פ"ג מהלכות ק"ש הט"ז) כתב וז"ל: פירוש שהמימרא השנית היא פירוש הראשונה, **שמה שאמרו טפח וכו', הוא במקום שלא היה ראוי להיות מגולה כגון שוק עכ"ל**.

וביאור הדברים, שרב חסדא שאמר במימרא השניה שוק באשה ערוה, בא לפרש דמה שאמרו במימרא הראשונה טפח באשה ערוה אין הכונה כל טפח ואפילו פניה שהן מגולות, אלא דוקא השוק וכיוצא בו שדרכו להיות מכוסה שייך בו הדין הזה שאם נתגלה ממנו טפח אסור לקרוא לקריאת שמע כנגדו.

ד. הב"ח (או"ח סימן ע"ה) כתב לבאר בשני דרכים, ובישובו העיקרי כתב וז"ל: ועוד נראה עיקר, דהסברא מבחוץ היא דאין לחוש כלל לגילוי השוק ואין צריך לומר לגילוי הרגל, ואפילו באשת איש ליכא איסורא להסתכל בהן, דמן הסתם הן מלוכלכות בטיט ובצואה ולא יגיע לידי הרהור וכו', אי לאו קרא הוה אמינא דאפילו באשת איש ליכא איסורא להסתכל, **דמסתמא מטונף ומזוהם הוא השוק באשה כמו באיש מחמת מלאכה**, השתא דגלי לן קרא אסור בין אשת איש להסתכל בה, בין באשתו לקריאת שמע עכ"ל.

וביאור הדברים, דלולי דברי רב חסדא היינו אומרים דכיון דהשוק הוא מקום מטונף ומלוכלך ומזוהם בטיט וצואה ההסתכלות בו לא תביא לידי הרהור, וכתב החזו"א (או"ח סי' ט"ז ס"ק ח') דהוא מפני שהשוק נמצא סמוך לקרקע לכן דרכו להיות מלוכלך ומזוהם [בפרט שבדורות הקודמים לא היו הבתים מרוצפים והרחובות היו מלאים בוץ ולכלוך].

ה. עוד כתב הב"ח לבאר וז"ל: נקט שוק שהוא מכוסה מה שאין כן הרגל, דבשאר ארצות ועיירות הכל הולכים יחף. ואם תאמר ולפי זה לאי זה צורך נקט שוק יותר משאר מקומות מכוסים שבה. ונראה דנקט שוק **דאפילו פחות מטפח חשיב נמי ערוה**, וכדנפקא לן מקרא גלי שוק עברי נהרות, וכתיב תגל ערותך, דמשמע כל שוק הוי ערוה וכו' עכ"ל.

וביאור הדברים, דרב חסדא נקט שוק כיון שהשוק הוא ערוה בכל המקומות, [אבל כפות הרגלים במקומות שכולם הולכים יחפים בלא מנעלים כמו בארצות ערב אין ערוה], והחידוש בשוק שאפילו בפחות מטפח הוי ערוה, כדמשמע מהפסוק שהשוק נקרא בשם ערוה, ובערוה ממש אפילו גילוי כל שהוא אסור.

| פרק ב |

מקום השוק בדברי הגמרא והראשונים

א | מקום השוק במשנה

תנן במסכת אהלות (פ"א מ"ח): מאתים וארבעים ושמונה אברים באדם, שלשים בפיסת הרגל ששה בכל אצבע, עשרה בקרסל, **שנים בשוק**, חמשה בארכובה, אחד בירך, וכו' ע"כ. ופירשו הר"ש והרע"ב: פיסת הרגל - כף הרגל היא הפרסה: **קרוסול -**

מקום חיבור הרגל והשוק:

הרי שהתנא מונה את האברים בגוף האדם כסדרן מלמטה למעלה, כף הרגל, קרוסול, שוק, ארכובה, ירך.

יוצא מדברי המשנה **דמקום השוק הוא מהקרוסול עד הארכובה (ברך)**, ומעל השוק נמצא הירך.

ב | מקום השוק בדברי הגמרא

א. תנן ביבמות (קא): מן הארכובה ולמטה חליצה כשרה, מן הארכובה ולמעלה חליצה פסולה. ובגמרא (קב): אמרינן: אי כתב רחמנא ברגלו, הוה אמינא ברגלו אין בשוקו לא, כתב רחמנא **מעל רגלו דאפילו בשוקו**. עוד אמרינן בגמרא (קג): מן הארכובה ולמטה וכו': ורמינהי, רגלים (שלש רגלים תחוג - רש"י) פרט לבעלי קבין (שפטורים מן הראיה, אלמא שוק לאו בכלל רגל הוא - רש"י). ותרצה הגמרא: שאני הכא דכתיב מעל רגלו (משמע מדבר שהוא על רגלו, מדלא כתיב וחלצה נעלו מרגלו - רש"י). ומקשה הגמרא: אי הכי למעלה מן הארכובה נמי, ומתרצת הגמרא: מעל, ולא מעל דמעל.

עוד אמרינן בגמרא שם, ובערכין (יט): אמר רב פפא: שמע מינה (מדלא חשיב שוק עד הארכובה מעל דמעל - רש"י) האי איסתוירא (קביל"א (קרוסול) המפסקת בין שוק לרגל - רש"י) עד ארעא נחית (ואין עוד פרק אחר למטה הימנה בעקב - רש"י), דאי סלקא דעתך מפסק פסיק **הוה ליה איהו מעל ושוקא מעל דמעל**. רב אשי אמר: אפילו תימא מיפסק פסיק, כל דבהדי כרעא (השוה ועומד למול כף הרגל - רש"י) ככרעא דמי.

יוצא מדברי הגמרא דחליצה מהשוק כשרה היא, והשוק מתחיל מהקרוסול ומגיע

עד הארכובה (ברך), וחליצה מעל הארכובה פסולה.
ב. בגמרא בבכורות (מה.) גבי המומין הפוסלים את הכהן לעבודה, איתא במשנה דאחד המומין הוא עקיבו יוצא מאחוריו. ובגמרא אמרינן: אמר רבי אלעזר **שוקו יוצא באמצע רגלו**. ופירש רש"י: עקיבו יוצא מאחוריו - כדמפרש בגמרא ששוקו עומד באמצע רגלו, שחצי הרגל עומד לפנים וחצי לאחור עכ"ל.

יוצא מדברי הגמרא **דמקום השוק הוא מעל כף הרגל, ומגיע עד הארכובה.**

ג | מקום השוק בדברי הראשונים מפרשי הגמרא

בחידושי הרשב"א בשבת (סו.) כתב גבי קב הקטע וז"ל: ויש מי שפירש שהקב הוא כצורת רגל, ונותנו בראש שוקו כדי שיחשבו הרואים שהוא רגל, ועושה לו סמוכות ונותן ארכובותיו עליהן, וכופה שוקיו לאחוריו וקושר הסמיכה ליריכו, והוא נשען עליו ומהלך בו, ולפעמים שהוא מסיר הסמיכה ונשען על הקב, ולפיכך נחלקו אביי ורבא, דלאביי טהורה מכלום לפי שאינו צריך לישען עליו אלא על הסמוכות, ואף על פי שלעתים מניח ראש שוקו על גבי הקרקע עם הקב וכו'.

הרא"ש בנזיר (נב:) כותב וז"ל: שהשוק הוא קטן מן הירך, שהוא למטה מן הארכובה, והירך הוא למעלה מן הארכובה.

ביד רמ"ה בבבא בתרא (נז:) מפרש מה שאמרו בגמרא: חלוק של תלמידי חכמים כיצד כל שאין בשרו נראה מתחתיו, וז"ל: **שיהא מגיע עד פי הסנדל או המנעל כדי שלא יהא בשר שוקו נראה מתחת החלוק.**

רש"י במנחות (לג.) מפרש וז"ל: דמקום חיבור השוק והרגל הוי השוק זקוף מלמעלה והרגל שוכב כזה וכו'.

רש"י בערכין (יט:) מפרש וז"ל: פרט לבעלי קבין - **מי שנחתך רגלו בפרק ראשון סמוך לשוקו וחוקק קב מקבל כתייתן ונותן שוקו לתוכה**, שפטור מן הראיה דאין לו רגל, אלמא לא מיקרי רגל אלא עד פרק א' שקורין קביל"א (קרוסול): מעל רגלו - משמע מה שעל רגלו, דהיינו שוק עד הארכובה:

רשב"ם מפרש דברי הגמרא בנדה (נז:) וז"ל: על שוקה - **מן הארכובה ולמטה עד הרגל קרי שוקיים**, ומן הארכובה ולמעלה קרי ירכים. רגליה, כל דפוס הרגל קרוי פרסה וכו' (מובא באור זרוע הלכות נדה אות ל"ב).

יוצא מכל לשונות ראשונים אלו **שהשוק הוא מעל כף הרגל, והוא מתחיל מהקרוסול ומגיע עד הארכובה, ומעליו נמצא הירך.**

| פרק ג |

מקום השוק בדברי הפוסקים והמפרשים

א | מקום השוק בדברי הפוסקים הראשונים

כתב הרמב"ם (הלכות יבום פ"ד ה"ו) וז"ל: חלצה ורקקה וקראה והם יושבין או מוטיין על צדיהן, או שהיה שרוך הנעל קשור **על שוקו מן הארכובה ולמטה** וכו', חליצתה כשרה עכ"ל.

וכן כתב הרי"ף (יבמות לג:) וז"ל: ומתניתין דקתני מן הארכובה ולמטה חליצתה כשרה, לאו דנקטעה רגלו, אלא **כגון שקשר רצועות מנעל למטה מארכובה, ושמעינן מינה דשוקו נמי מעל רגלו קרינן ביה**, וכיון שהתירתן יבמה משם מעל רגלו קרינן ביה. והכי גרסינן בירושלמי: אמר רב בני מתניתא בקשור מן הארכובה ולמטה. וגרסינן נמי התם: עיקר חליצה התרת הרצועות, וכיון דהתירתן מעל שוקו מקום מצוה הוא, **דמעל רגלו אמר רחמנא, ושוקו מעל רגלו הוא עכ"ל**.

וכן הרא"ש ביבמות (פי"ב ס"ז) כתב וז"ל: אמר אמימר האי מאן דמסגי אלוחתא דכרעיה לא חליץ, פירוש שרגלו הפוך ודורס בעליונו של רגל, פירש רש"י: ואף על גב דתנן מן הארכובה ולמטה כשרה, התם הוא דכי נחתך רגלו קם ליה שוקו במקום רגלו, ורחמנא אמר **מעל רגלו דהיינו שוקו**, אבל האי לאו רגלו הוא עכ"ל.

יוצא מדברי שלשת עמודי ההוראה, הלא הם הרמב"ם והרי"ף והרא"ש, **שמקום השוק הוא מעל כף הרגל ומגיע עד הארכובה (ברך)**.

ב | מקום השוק בדברי הפוסקים האחרונים

כתב השו"ע (יו"ד סי' קצ"ד ס"י) וז"ל: נחתך הולד במעיה ויצא אבר אבר, **בין שיצא על סדר האברים, כגון שיצאה הרגל ואחריה השוק ואחריה הירך**, בין שיצא שלא על הסדר, אינה טמאה לידה עד שיצא רובו וכו' עכ"ל.

כתב החתם סופר (אה"ע ח"ב סי' ס"ט) וז"ל: הנה שלשה אברים ברגל אדם, תחתונו נקרא פרסת הרגל, ארכו מאצבעות הרגלים עד עקבו, וגובהו מהקרקע עד אסתוריא שקורין קניכ"ל בל"א (קרוסול), ורש"י קורא לו קביל"א בלע"ז. **ומשם מתחיל השוק**

גבי אדם, והתחלתו מהאסתורא - קניכ"ל, עד הארכובה שקורין קני"א בלשון אשכנז עכ"ל.

וכן כתב בערוך השלחן (אה"ע סי' קס"ט סכ"ו) וז"ל: רגל נקרא כף הרגל שבו האצבעות, ובגובה עד העצמות הבולטות מכאן ומכאן שנקרא קניכ"ל בלשונינו, ובלע"ז קביל"א, ובלשון גמרא איסתורא, ובלשון משנה קורסל. **ומשם ולמעלה מתחיל השוק עד הארכובה**, ובלשונינו קני"א, ובלשון מקרא ברכים עכ"ל.

עוד כתב בערוך השלחן (או"ח סי' ע"ה ס"ג) וז"ל: אף שיש מקומות שהולכות יחפות וליכא ברגליה משום גילוי ערוה, מכל מקום **בשוק הגבוה מהרגל יש בו משום ערוה עכ"ל.**

וכן החוות יאיר בספרו מקור חיים (או"ח סי' ע"ה) כתב וז"ל: **ומהו השוק, נראה שהוא עצם התחתון הזקוף אף כשאדם יושב**, ומה דשרי הרשב"א (המובא בב"י, עיין לעיל פ"א אות ג') הוא רק מדרך כף רגל. ונאמר בשופטים ט"ו ויך אותם שוק על ירך, ותרגומו פרשין עם רגלאין, שרוכב הסוס אינו נשען על ירכו, אלא על שוקו בברזל התלוי, ונאמר בתורה: ואת ירכך נופלת, כינוי לערוה ששם הירך, ונאמר: על הברכים ועל השוקים, יוצאי ירך יעקב, חגור חרבך על ירך. ועיין במשנה סוף פ"י דחולין, וגמרא יבמות ק"ג ע"א כדברי רש"י שם, ראייה ברורה ממה שכתב בחגיגה דף י"ג ע"א שוקי החיות והדר ירכי החיות עכ"ל.

וכן בשו"ע הרב (או"ח סי' ע"ה) כתב וז"ל: אבל כנגד שוקה אסור, אף על פי **שהשוק אינו מקום צנוע באיש (במקום שהולכין בלא אנפילאות)**, כיון שמקום צנוע באשה ערוה היא עכ"ל.

וכן כתב החיי אדם (כלל ד' אות ב') וז"ל: כל גופה של אשה מה שדרכה להיות מכוסה נקראת ערוה, ולכן כשמגולה ממנה טפח אסור בדברי תורה, אבל פניה וידיה כפי המנהג שדרך באותו מקום לגלות הידים לא נקרא ערוה כיון דרגילים בזה אין כאן הרהור, וכן **פרסות רגליה** במקום שדרך לילך יחף מותר, אבל זרועותיה **ושוקה** אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות אסור עכ"ל.

וכן כתב הבן איש חי (בא אות י"א) וז"ל: החלק מן היד ומן הרגל שדרכו להיות מגולה **כגון הכף והאצבעות מותר לקרות כנגדם**, דאין נקרא על זה שם ערוה עכ"ל. וכן כתב בספרו עוד יוסף חי (שם אות ב') וז"ל: ודע כי סוף העצם של ארכובה שהוא הנקרא בערבי כלכ'אל (ר"ל מהעקב עד הקרסול), הנה שיעור שני שלישי טפח **דרכו להיות גלוי אצל כל הנשים שאין לובשין אנפילאות**, ולמעלה משני שלישי טפח (ר"ל מגובה הקרקע)

הוא בכלל מקומות המכוסין ואסור לקרות כנגדן, **יען כי עצם זה של הארכובה** (פירוש, לכל השוק קורא בעוי"ח ארכובה, והוא כפירוש השני ברע"ב חולין פ"ד מ"ו) **הוא בכלל השוק, דעליו אמרו שוק באשה ערוה עכ"ל**.

וכן כתב בספר מחניך קדוש (אות ד') וז"ל: מקום שנהגו ללכת יחף מחמת עניות וכיו"ב היינו דוקא פרסת הרגל לבד, אבל אם מגולה גם כן מן השוק אפילו מקצת מן השוק, אסור לומר שום דבר שבקדושה כנגדן, **[פירוש שוק מעצם הקרסול עד עצם הארכובה (ברך), ולמעלה מן הארכובה עוד יותר חמור ונקרא ירך] עכ"ל**.
 יוצא מדברי הפוסקים, **שמקום השוק הוא מעל כף הרגל, ומגיע עד הארכובה**.

ג | מקום השוק בדברי מפרשי התנ"ך

בתורה נאמר (דברים כח, לה): על הברכים **ועל השוקים, ופירש בתרגום יונתן: ועל שקייה דרהטו**. וכידוע קלות המרוצה תלויה בשוקים שהם למטה מהברכים¹, [וכדפירש רש"י (תהלים קמז, יד): לא בשוקי האיש ירצה - קלות מרוצת שוקי האיש ע"כ, וכן פירש רש"י בסנהדרין (קב: ד"ה הוה נקוט שיפולי גלימך): היית מגביה שפת חלוקך מבין רגליך כדי שתהא קל לרוץ ע"כ, הרי שהגלימה המגיעה עד כפות הרגל מעכבת את מרוצת השוק].

בספר שופטים (טו, ה) גבי שמשון שהכה בפלשתים כתיב: ויך אותם שוק על ירך מכה גדולה וגו'. ופירש רש"י: **שוק על ירך - תרגום: פרשין עם רגלאין, רוכב סוס אינו נשען על ירכו כי אם על שוקו** רגל אחד נתון בברזל התלוי במרכבת עכ"ל.

ובפירוש הרד"ק שם כתב וז"ל: והכה אותם בנוסם, ונופלים שוק על ירך, כי הנס **ונופל על פניו מתהפך שוקו על ירכיו עכ"ל**. וכן בפירוש הרלב"ג שם כתב וז"ל: והכה אותם שמשון שוק על ירך מכה גדולה, ר"ל שוק אצל הירך, ודימה הרגלים לשוק והפרשים הרוכבים בסוסים לירך, **כי השוק הוא למטה מהירך עכ"ל**.

ובמצודות דוד שם פירש וז"ל: **שוק - הוא פרק האמצעי מן הרגל: ירך - הוא הפרק העליון: וכן כתב במצודות ציון וז"ל: שוק על ירך - תרגם יונתן פרשין עם רגלין, דימה את הפרשים רוכבי הסוסים אל הירך שהוא בגובה הרגל, והולכי רגלים דימה לשוק שהוא בתחתית הרגל עכ"ל**.

1 ובה מובן הטעם שהפסוק מפרט: ברכים ושוקים, כיון דהשוק הוא חלק האמצעי שברגל ואין הברך בכללו, כי הברך היא סוף חלק העליון שברגל (כדאיתא ברמב"ם כלי המקדש פ"ח הי"ח), אבל אם היינו אומרים שהשוק הוא החלק העליון, חלק זה כבר כולל את הברך, ולא היה הפסוק צריך לפרט ברכים, ועיין לקמן פ"ד הערה 4.

בשיר השירים (ה, טו) כתיב: שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז, ופירש מהר"ק קרא וז"ל: מיוסדים על אדני פז - כך **שוקיו נאות תקועות בכפות רגליו** עכ"ל.

בספר דניאל (ב, לב לג) נאמר שנבוכדנצר ראה בחלומו צלם בדמות אדם, וכך כתוב: הוא צלמא ראשה די דהב טב חדוהי ודרעוהי די כסף מעוהי וירכתה די נחש: **שקוהי די פרזל** רגלוהי מנהון די פרזל ומנהון די חסף:

ופירש המלבי"ם וז"ל: והנה ראה בו ארבעה מיני מתכות, ראשו הוא של זהב טוב, החזה שלו וזרועותיו של כסף, בטנו וירכותיו של נחושת. שקוהי - כי הרגל יש לו שלשה חלקים, העליון קרוי ירך, וכבר ראה שהוא של נחושת, **והאמצעי קרוי שוקים, וראה שוקיו של ברזל**, והאחרון קרוי רגל, וראה רגליו מהם של ברזל ומהם של חרס עכ"ל.

וכן פירש במצודת ציון שם וז"ל: וירכתה - שלשה פרקים יש ברגל, העליון קרוי ירך, **האמצעי קרוי שוק**, התחתון קרוי רגל עכ"ל.

יוצא מהפסוקים ומהמפרשים **שמקום השוק הוא הפרק האמצעי, הנמצא מתחת הירך ומעל הרגל.**

ד | מקום השוק בדברי מפרשי המשנה

הגר"א (אליהו רבה אהלות פ"א מ"ח) מפרש את דברי המשנה וז"ל: **שוק - הוא אורך הרגל עד הארכובה, ארכובה קני"א בל"א** עכ"ל. וכן פירש במעשה אורג (שם) וז"ל: **שוק - הוא אורך הרגל עד ארכובה, ארכובה קני"א בל"א**. ירך - הוא כל האורך מהארכובה עד הקטלית. קטלית - הוא הכף למעלה מן הירך סמוך למתניים עכ"ל.

וכן פירש בתפארת ישראל (שם) וז"ל: בקרסל - קנעכע"ל בל"א, והוא מקום חיבור הפרסה לעצם הארוך התחתון שברגל שמפסיק בין הפרסה להברך. **בשוק - הוא העצם הארוך התחתון הנ"ל וכו'.** בארכובה - קניא בל"א וכו'. בירך - הוא העצם האמצעי הארוך שבתחתיתו יש הברך.

וכן פירש התוספות יום טוב (כלים פי"ד מ"ח) וז"ל: מפתח וכו' - פירש הר"ע מברטנורא וכו' **וחיבור השוק והרגל הוי השוק זקוף מלמעלה והרגל שוכב כזה.** וראיתי בפירוש הרמב"ם וכו', ונראה לי טעמו, שבכפיפת הרגל והשוק יש שלשה קוים, **הירך השוק והרגל.**

יוצא מדברי מפרשי המשנה **שמקום השוק מעל הרגל ומגיע עד הארכובה.**

| פרק ד |

מקום השוק בדברי הפרי מגדים

א | מקום השוק בבהמה

הפרי מגדים מעלה צד ללמוד ממקום השוק בבהמה למקום השוק באדם, לכן יש להקדים ולבאר את מבנה הרגל בבהמה.

בגמרא (חולין עו. ומאירי שם) ובשו"ע (יו"ד סי' נ"ה) מבואר דרגל הבהמה מורכבת משלשה עצמות, וזה סדרן מלמטה למעלה.

א. עצם הראשונה "רגל", [ונקראת "ארכובה הנמכרת עם הראש"], ומסתיימת בבליטה כמין ברך (קני"א), (עצם הרגל בבהמה שונה מעצם הרגל באדם, **א.** אצל האדם הירך מעל הברך, והשוק והרגל מתחת הברך, ואצל הבהמה הירך והשוק מעל הברך, והרגל מתחת הברך. **ב.** אצל הבהמה עצם הרגל זקופה ולא שוכבת כמו באדם).

ב. העצם השניה "שוק", מתחילה מהברך הנ"ל, ומסתיימת בפרק הנקרא ארכובה עליונה, (מקום סיום השוק אינו ניכר מבחוץ בחיי הבהמה, כיון שהוא בפנים הבשר, ורק לאחר ניתוח האברים ניכר, אך בגמל מקום סיום השוק ניכר מבחוץ, ורואים כמין ברך נוספת).

ג. עצם השלישית "קולית" [או "ירך"], מתחילה מארכובה העליונה הנ"ל, עד המקום בו היא נתחבת בגוף.

ב | דברי הפרי מגדים

כתב הפרי מגדים (סי' ע"ה מש"ז ס"ק א') וז"ל: בגמרא (ברכות כ"ד א'): אמר רבי יצחק טפח באשה ערוה, אמר רב חסדא שוק באשה ערוה שנאמר גלי שוק, ותגל ערותך וכו'. הב"ח כתב דשוק באשתו פחות מטפח הוי ערוה לק"ש וכו'.

והוי יודע דלשון שוק הוא מארכובה, (עיין רש"י ויקרא ז' ל"ב, ובתוספות יום טוב פרק י' דחולין משנה ד', וכן פסק הר"מ ז"ל בהלכות מעשה הקרבנות פרק ט' הלכה י', ושוק לפעמים נקרא ירך).

(א). נמצא כל הרגל עד ארכובה שקורין קני"א, שם במקום שהולכין יחף ומגולה אפשר אין חשש, ובמקום שדרכן לכסותן טפח, ומארכובה ולמעלה פחות מטפח נמי.

(ב). ועיין ב"ח כתב שוק מטונף היינו מחמת מלאכה יע"ש וכו', חגיגה י"ג א' רש"י ד"ה רכובה יע"ש, עיין בית שמואל אבן העזר קס"ט ל"ב, ובאר הגולה שי"ן, ובסדר חליצה רשמתי, עכ"ל הפמ"ג.

ג | מקום השוק לפי צד א' בפמ"ג

וביאור הדברים דהפרי מגדים בצד א' [בדרך "אפשר"], כותב ב' דינים.

א. דין כל הרגל עד ארכובה (ברך, ובל"א קני"א), והוא תלוי במנהג המקום, במקום שדרכן לילך שם יחף ומגולה אפשר אין חשש, ובמקום שמכסין אסור ושיעורו בטפח.

ב. דין שוק באשה ערוה [שאינו תלוי במנהג המקום], הוא מעל הארכובה (קני"א), ושיעורו בפחות מטפח.

ומביא הפרי מגדים ראייה לדבריו דשוק באשה ערוה הוא מעל הברך, משוק של קרבן שלמים הניתן לכהן, שכשם שהשוק בבהמה הוא מעל הברך, [כמבואר ברש"י ותוס' יו"ט ורמב"ם], הוא הדין דלגבי אדם השוק הוא מעל הברך.

ד | תמיהות בדברי הפמ"ג בצד א'

והנה דברי הפרי מגדים בצד א' דמקום השוק באדם הוא מעל הברך (קני"א) וכמו בבהמה², תמוהים ומוקשים טובא³.

2 וכן כתב הפמ"ג בחיבורו שו"ת מגידות (סי' כ"ד) וז"ל: מה שכתב בית שמואל ב[סימין] קס"ט אות ל"ב, שוק כשר לחליצה, יש מקום לטעות וכו', וכבר ראיתי למורה רעה אחד שקשר וכו' עד בואו למקום שוק ממש וכו', וזה טעות גמור, כי שוק המוזכר כאן ברש"י [יבמות] ק"ג ע"א וכו', הוא לאו דוקא וכו', ואם כן כל הרגל עד ארכובה וכו' כשר לחליצה ולא יותר וכו' עכ"ל.

וכונת הפמ"ג, דראה למורה רעה שקשר את מנעל החליצה מעל הארכובה, וזו חליצה פסולה, ובמה שכתב הבית שמואל דכל השוק נקרא מעל רגלו, וכשר לחליצה, נתן מקום לטעות להכשיר חליצה מעל הארכובה, דמה שנזכר ברש"י דהחליצה היא בשוק, הוא לאו דוקא, דודאי אין חולצין מעל הארכובה. וכל זה כתב הפמ"ג לפי דבריו, שהוא קורא שוק לירך שהוא מעל הארכובה, אמנם לפי מה שנתבאר לעיל באריכות דיש חילוק בין אדם לבהמה, ושוק באדם הוא מתחת הארכובה, ודאי דמה שכתב רש"י שהחליצה היא בשוק הוא בדוקא, דהחליצה היא מתחת הארכובה, וכן מפורש בגמרא ביבמות שם ובכל הראשונים, דהשוק הוא למטה מהארכובה.

3 ועיין לקמן (בפרק ה' באות ו', קושיות ז' ח') מה שיש להקשות עוד על דברי צד א' בפמ"ג.

א. קשה, דאיך אפשר להביא ראייה וללמוד ממקום השוק בבהמה למקום השוק באדם, והרי כבר נתבאר לעיל באריכות מקצת מהראיות שיש שמקום השוק באדם הוא מתחת הברך (קני"א), ולא כמו בבהמה.

וכבר עמדו האחרונים בדבר זה, שיש חילוק בין מקום השוק בבהמה למקום השוק באדם.

כתב החתם סופר (אה"ע ח"ב סימן ס"ט) וז"ל: שלשה אברים ברגל האדם, תחתונו נקרא פרסת הרגל וכו', וגובהו מהקרקע עד אסתוריא שקורין קניכ"ל בל"א (קרסול), ומשם מתחיל השוק גבי אדם, והתחלתו מהאסתוריא - קניכ"ל, עד הארכובה שקורין קני"א בל"א, והיינו באדם, אבל בבהמה נקרא גם זה העצם רגל, והוא הארכובה הנמכרת עם הראש, אבל באדם זהו השוק, **ודבר זה לחלק בין בהמה לאדם אם שהוא מוכרח בהרבה מקומות, מכל מקום מפורש בתוספות מנחות** (ז). סוף ד"ה קיבורת עכ"ל.

וכן בתשובות רבי עקיבא איגר (מהדו"ת סי' כ"ח) כתב וז"ל: מצינו חילוק לשונות בענין שוק וכו', **דיש חילוק בין בהמה לאדם וכו', כן כתבו תוספות להדיא מנחות** (דף ל"ז ד"ה קיבורת), בין שוק דפרק הזרוע (חולין קלד:), ובין שוק דמסכת אהלות (פ"א מ"ח) עכ"ל.

ב. עוד קשה, דהפמ"ג מדמה את הדברים ולומד את מקום השוק באדם מבהמה, שכשם שבבהמה השוק מעל הקני"א כן הוא באדם, ותמוה, דלפי זה יצא דבאדם החלק העליון נקרא גם ירך וגם שוק, והחלק האמצעי והתחתון נקראים רגל, ואין זה דומה כלל לבהמה, שאצלה החלק העליון נקרא ירך⁴, האמצעי שוק, והתחתון רגל.

4 כדכתיב (בראשית לב, לג): גיד הנשה אשר על כף הירך. והנה מצינו דבלשון התורה מלבד החלק האמצעי ברגל הבהמה, גם החלק העליון הוא הירך נקרא לפעמים שוק (לדעת רבנו בחולין קלד:), ואף אם נבוא להשוות אדם לבהמה ולומר דגם באדם הירך נקרא שוק, מנין לנו לומר דהחלק האמצעי ברגל האדם אינו נקרא שוק מה שלא מצינו בבהמה, ואין לומר דכיון שהחלק האמצעי באדם הוא מתחת הברך לכן אינו נקרא שוק, כמו שבבהמה מתחת הברך אינו נקרא שוק, כי באמת אינו דומה, שהרי בבהמה יש ב' חלקים מעל הברך, ובאדם רק חלק אחד. ואפילו אם היינו אומרים דבלשון התורה שוק באדם הוא רק מעל הברך (ועיין לעיל פ"ג הערה 1), עדיין לא יתיישבו בזה כלל דברי הפמ"ג, מכיון דשוק באשה ערוה הוא בלשון נביאים ובלשון חכמים, (כדאיתא בברכות כד.), ובלשון נביאים ובלשון חכמים (שאינו כלשון תורה, כדאיתא בתוס' קידושין לז:), בודאי השוק באדם הוא למטה מהברך (וכמו שהתבאר באריכות לעיל פ"ב ופ"ג), ולמעשה הפמ"ג בצד א' שרצה לומר דהשוק באדם הוא מעל הברך הבין דכך הוא בלשון חכמים (כמבואר לעיל בהערה 2).

ה | מקום השוק לפי צד ב' בפמ"ג ומסקנתו

בסיום דבריו מציין הפמ"ג לכמה מקורות מהם עולה בבירור דמקום השוק באדם הוא למטה מהברך, ולא כמו בבהמה, וכמו שהתבאר עד כה באריכות ממקורות רבים, וכך למעשה היא מסקנת הפמ"ג.

וכך ביאור דברי הפמ"ג, מה שכתב וז"ל: "ועיין ב"ח כתב שוק מטונף היינו מחמת מלאכה יע"ש", פירושו דמוכח מהב"ח שהשוק הוא למטה מהברך, וכמו שביאר החזו"א (או"ח סי' ט"ז ס"ק ח') וז"ל: והב"ח כתב שהוא תמיד מלוכלך, וכל זה אינו אלא בפרק התחתון עכ"ל.

ומה שכתב הפמ"ג: "חגיגה י"ג א' רש"י ד"ה רכובה יע"ש", הנה בגמרא שם בענין חיות הקודש⁵ איתא: רגלי החיות כנגד כולן, קרסולי החיות כנגד כולן, שוקי החיות כנגד כולן, רכובי החיות כנגד כולן, ירכי החיות כנגד כולן. וז"ל רש"י שם: רכובי - עצם הירך הסמוך לשוק עכ"ל, וכוונתו לעצם הארכובה (שהיא מכלל הירך), הנמצאת מתחת הירך ומעל השוק, ומוכח דהשוק באדם הוא למטה מהארכובה. הוכחה מגמרא זו הביא גם החוות יאיר בספרו מקור חיים (או"ח סימן ע"ה) וז"ל: ומהו השוק, נראה שהוא עצם התחתון הזקוף אף כשאדם יושב, ומה דשרי הרשב"א הוא רק מדרך כף רגל וכו', ראייה ברורה ממה שכתב בחגיגה דף י"ג ע"א, שוקי החיות והדר ירכי החיות עכ"ל.

ומה שכתב הפמ"ג: "עיין בית שמואל אבן העזר קס"ט ל"ב", ביאור הדברים דאיתא בשו"ע: חלצה מן הארכובה ולמעלה חליצתה פסולה, מן הארכובה ולמטה חליצתה כשרה. וז"ל הבית שמואל שם: מן הארכובה ולמעלה - היינו מה שבין השוק לקולית, ולא מה שבין הארכובה הנמכר עם הראש והשוק, וכל השוק נקרא מעל רגלו עכ"ל. ומפרש הבית שמואל את דברי השו"ע שכתב דחליצה מעל הארכובה פסולה, דהיינו מעל הברך, (שבבהמה הוא בין שוק לקולית), ולא נטעה לפרש דהיינו חליצה מעל הקרסול [שמפסיק בין השוק לרגל, ולכן גם נקרא לפעמים (בכלים פי"ד מ"ח) ארכובה], (שבבהמה מקום זה הוא ארכובה התחתונה, דהיינו בין עצם הנמכר עם הראש הנקרא רגל, לשוק), ומסיים

5 ענין חיות הקודש הוא בריש ספר יחזקאל, וכתבי התם (א, ה): ומתוכה דמות ארבע חיות וזה מראיהן דמות אדם להנה: ופירש במצודת דוד: וזה מראיהן - רוצה לומר זה תואר מראה גופן, שהיה להן דמות גוף אדם. וכן פירש המלבי"ם: וזה מראיהן דמות אדם להנה - שהגם שקראם בשם חיות וכו', הם היו דמות ותבנית גופם כאדם, ניצב הקומה על שתי רגלים וכו', ורק בהפנים נמצא פני חיה לא בבנין הגוף, על כן אמר שדמות אדם להנה.

הבית שמואל: כל השוק נקרא מעל רגלו, דהיינו שבאדם למטה מהקני"א הוא השוק, שהוא מעל הרגל.

ומה שכתב הפמ"ג: "ובאר הגולה שי"ן ובסדר חליצה רשמת"י, הנה בספר סדר חליצה להפמ"ג, כתב באות י"א וז"ל: עיין באר הגולה בהלכות חליצה קס"ט סעיף ל"ה אות שי"ן, כרעי יש קורין קני"א דמיניה כייף ומינה מזקיף, ועיין בית שמואל שם ל"ב, לא כמו שראיתי קושרים למעלה מקני"א, ובפריי לאו"ח (ר"ל פמ"ג) שוק באשה ערוה, ובהמה קולית ושוק למעלה מכל הרגל, **וכאן באדם משמע דשוק היינו הרגל שקורין שייניב"ן** (ר"ל בין הקרסול לברך) וכו', אי"ה בפריי לאו"ח סימן ע"ה אבאר עוד וכו' עכ"ל.

וביאור הדברים, דהפמ"ג שולל את מה שראה לאחד שקשר את מנעל החליצה למעלה מהקני"א, כי חליצה מעל הארכובה פסולה, וחוזר בו מדבריו בפמ"ג בדין שוק באשה ערוה שכתב דהשוק באדם הוא מעל הקני"א כמו שוק דבהמה, ואינו כן, אלא כמו שבבהמה הקולית (ירך) והשוק הם למעלה מהרגל, כן הוא באדם, דהשוק אינו הירך, אלא ירך לחוד ושוק לחוד, והשוק והירך שניהם למעלה מהרגל, וכדמוכח כאן בדין חליצה דהשוק הוא הנקרא שיניב"ן.

(ומה שכתב ואי"ה בפריי לאו"ח אבאר עוד, כי רצה לערוך לפמ"ג מהדורא בתרא עם הוספות ותיקונים, ולא הספיק ולכן בינתיים רק ציין את הדברים בפמ"ג, וכנראה לכן באו הדברים בציונים אלו שלא במקומם ובהפסק בענינים אחרים כדיעוין בפנים, כי הם הוספה מאוחרת).

וכן כתב הפמ"ג עוד בשו"ת מגידות סי' כ"ו) וז"ל בקיצור: שוב התבוננתי בספרים, ואחרי העיון ראיתי וכו' ואכתוב בקיצור וכו', **ואם כן אתה רואה שקורא שוק לרגל התחתון, דהיינו שיניב"ן וכו' עכ"ל.**

אם כן יוצא דמסקנת הפמ"ג היא ככל הפוסקים, **ומקום השוק הוא מהקרסול עד הארכובה (ברך).**

6 קאי על דבריו שם בשו"ת מגידות סי' כ"ד, ששם כתב דהשוק הוא מעל הקני"א, וכאן בסי' כ"ו חוזר בו, וכותב דהשוק למטה מהקני"א, ומביא לזה ראיות, ומבאר דברי התוי"ט בכמה מקומות (ומובא באריכות ובביאור הדברים בספר הצניעות בהלכה פ"ט).

מקום השוק בדברי המשנה ברורה

א | מקום השוק בדברי המשנ"ב בסימן ש"א ובסימן תרי"ד

כתב הרמ"א בהלכות שבת (סימן ש"א ס"ז): וכן מותר לצאת במנעל של עץ שהרגל נכנס בו, וליכא למיחש שמא יפול עכ"ל. וכתב בביאור הלכה וז"ל: שהרגל נכנס בו - רוצה לומר אף על גב דבגמרא משמע דבשל עץ גזרינן דילמא משתמט מרגלו מפני שאין מהודק, **היינו בזמנם שהיה קשור העיקר בשוק, ולא היה הרגל נכנס בו**, מה שאין כן בשלנו עכ"ל.

כתב השו"ע בהלכות יום הכפורים (סימן תרי"ד ס"ב): אסור לנעול סנדל או מנעל של עור אפילו קב הקטע וכיוצא בו, אפילו של עץ ומחופה עור אסור עכ"ל. וכתב המשנ"ב (ס"ק ד') וז"ל: קב הקטע - שנקטעה רגלו, עושה כמין דפוס רגל, ויש בה בית קיבול קטן, **ומכניס שם ראש שוקו** והוא קרוי קב, ומיירי המחבר בעשאו של עור, והוא הדין אם הוא של עץ ומחופה עור וכדלקמיה (דגם בקטע שייך זה, וכדאיתא ביבמות דף קג: - שער הציון ס"ק ג') עכ"ל.

והנה דברי המשנ"ב הם כפי לשון השו"ע (סימן ש"א ס"ו) וז"ל: אין הקטע יוצא בקב שלו, דהיינו שעושה כמין דפוס של רגל וחוקק בו מעט לשום ראש שוקו בתוכו, ואינו עושה זה להלך בו, שעל כל פנים צריך הוא למקלו, אלא כונתו כדי שלא יראה חסר רגל אלא נכה רגל, כיון דאינו צורך הלוכו אסור עכ"ל. ומשמע דהחלק התחתון הוא הנקרא שוק, וכמו שפשוט לכל המעיין בדברי השו"ע שם, וכן מה שציין בשער הציון ליבמות בדין קב הקטע שמכניס ראש שוקו לקב פשוט דלא מיירי בנקטע מעל הארכובה כדמוכח בגמרא.

יוצא מדברי המשנ"ב **דמקום השוק הוא מעל הרגל ומגיע עד הארכובה** ומעליו הירך.

ב | דברי המשנ"ב בסימן ע"ה

פסק השו"ע (או"ח סי' ע"ה ס"א): טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו אפילו היא אשתו אסור לקרות ק"ש כנגדה עכ"ל. המשנ"ב מבאר את דברי השו"ע במה שכתב במקום שדרכה לכסותו, וז"ל (ס"ק ב'): לכסותו - אבל פניה וידיה כפי המנהג שדרך להיות מגולה באותו מקום **וכן בפרסות רגל עד השוק [והוא עד המקום שנקרא קני"א בל"א] במקום שדרכן לילך יחף מותר לקרות כנגדו** שכיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור, ובמקום שדרכן לכסות שעורן טפח כמו שאר גוף האשה וכו' ע"כ. וכתב בשער הציון (ס"ק ד') דהמקור לדין פרסות רגל הוא בפרי מגדים וחיי אדם.

ג | מקור דברי המשנ"ב

וכדי להבין היטב את דברי המשנ"ב נקדים להביא את המקור שממנו העתיק את דבריו.

וז"ל החיי אדם (כלל ד' אות ב'): כל גופה של אשה מה שדרכה להיות מכוסה נקראת ערוה, ולכן כשמגולה ממנה טפח אסור בדברי תורה, אבל פניה וידיה כפי המנהג שדרך באותו מקום לגלות הידים לא נקרא ערוה כיון דרגילים בזה אין כאן הרהור, **וכן פרסות רגליה במקום שדרך לילך יחף מותר** אבל זרועותיה ושוקה אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות אסור עכ"ל.

וז"ל הפרי מגדים (סי' ע"ה מש"ז ס"ק א'): והוי יודע דלשון שוק הוא מארכובה **נמצא כל הרגל עד ארכובה שקורין קני"א, שם במקום שהולכין יחף ומגולה אפשר אין חשש** ובמקום שדרכן לכסותן טפח וכו' (ועוד האריך הפמ"ג, ומסקנתו דהשוק הוא למטה מהברך כמבואר לעיל פ"ד) עכ"ל.

ד | שינויים והבדלים בין לשון הפמ"ג ללשון המשנ"ב

ואם נבחין ונדקדק נראה שיש כמה שינויים והבדלים בין לשון הפמ"ג ללשון המשנ"ב ויש לעמוד עליהם.

א. הפמ"ג כותב: כל הרגל, ואילו המשנ"ב כותב: בפרסות רגל.

ב. הפמ"ג כותב בקיצור: עד ארכובה שקורין קני"א, והמשנ"ב מאריך בלשונו וכופל: עד השוק והוא עד המקום שנקרא קני"א.

ג. הפמ"ג כותב: במקום שהולכין יחף ומגולה, ואילו המשנ"ב כותב: במקום שדרכן לילך יחף.

ד. הפמ"ג כותב: **אפשר** אין חשש, בלשון של הסתפקות, ואילו המשנ"ב כותב: **מותר**, בלשון מוחלטת.

ה | מקום השוק בדברי המשנ"ב בסימן ע"ה

ובביאור הדברים נראה, שהפמ"ג (בצד א') מיירי גם בחלק שבין הקרסול לברך לכן כתב **כל הרגל**, אבל המשנ"ב מיירי ב**פרסות רגל**, ולא בחלק שבין הקרסול לברך שאינו כלול בזה, וכך ביאור דברי המשנ"ב: **וכן** כמו הפנים וידים הדין ב**פרסות רגל** שהן **עד השוק** ומפרש במוסגר: **והוא** - השוק הוא **עד המקום שנקרא קני"א**, לאפוקי ממה שהתיר הפמ"ג וכתב: בכל הרגל עד הקני"א, קמ"ל דההיתר דוקא בפרסות רגל, ומשם ולמעלה מתחיל השוק, עד הקני"א שבו מסתיים.

ובזה מדוקדק לשון המשנ"ב: במקום שרגילין לילך **יחף**,⁷ ושינה ולא כתב כמו הפמ"ג: **יחף ומגולה**, דהפמ"ג מיירי הן בפרסות רגל בהם שייך הלשון **יחף**, והן בחלק שבין הקרסול לברך בו שייך הלשון **מגולה**, אבל החיי אדם והמשנ"ב דברו רק בפרסות רגל לכן נקטו רק **יחף**.

ולכן, הפמ"ג (בצד א') שבא להציע חידוש גדול שגם החלק שבין הקרסול לברך אינו ערוה, הוא כמסתפק בדבריו וכותב בלשונו: **אפשר**, אבל המשנ"ב מדבר על פרסות הרגל, ולכן שינה מלשון הפמ"ג וכתב: **מותר**.

ולכן בשער הציון כתב המשנ"ב שמקור דבריו הוא בפמ"ג ובחיי אדם, דהיינו כמסקנת הפמ"ג (צד ב') שהיא כדברי החיי אדם, שההיתר הוא רק בפרסות רגל.

ו | פירוש אחר בדברי המשנ"ב ותמיהות עליו

וחובה עלינו לפרש מדוע לא נאמר שדעת המשנ"ב היא כמו הפמ"ג (בצד א') להתיר לא רק את פרסות הרגל, אלא גם החלק שבין הקרסול לברך בכלל ההיתר, והשוק הוא מהקני"א ולמעלה, ונבאר את כוונת דברי המשנ"ב כך: **וכן בפרסות רגל עד השוק**, דהיינו: וכן בפרסות הרגל עד השוק הוא כדין הפנים והידים, ומפרש

7 כף רגל (דברים ב, ה) תרגם אונקלוס: פרסת רגלא. וכן פירש רש"י (שמות י, כו): פרסה - פרסת רגל, פלנט"א בלע"ז (פירוש: כף רגל) וכן מפורש בדברי הראשונים (כמובא לעיל בפ"ב אות א' ואות ג') ופשוט.

8 ז"ל המצודת ציון (ירמיה פ"ב כ"ה): יחף - כן נקרא ההולך מבלי מנעלים.

במוסגר: **והוא המקום שדינו כן מגיע עד המקום שנקרא קני"א בל"א**, ולפי ביאור זה לדברי המשנ"ב מקום השוק הוא החלק שמעל הברך. והטעם הוא מפני שאם נפרש כך את דברי המשנ"ב יסתערו עלינו בתוקף קושיות חמורות ביותר:

א. לפי זה קשה דלמה המשנ"ב מזכיר את פרסות הרגל, וכותב: **וכן בפרסות רגל עד השוק**, כך היה המשנ"ב צריך לכתוב: **וכן כל הרגל עד השוק** כדכתב הפמ"ג (בצד א', שהוא מקור דבריו לפי הבנה זו), שבלשון זו נכלל מלבד פרסות הרגל גם החלק שבין הקרסול לברך, אבל **בפרסות רגל** משמע דרק פרסות הרגל מותר.

ב. לפי הבנה זו קשה, מפני מה המשנ"ב מאריך בלשונו וכופל בדבריו וכותב: **עד השוק והוא עד המקום שנקרא קני"א**, ולא כותב בקיצור כמו הפמ"ג שהוא מקור דבריו, שכותב בקיצור: **עד ארכובה שקורין קני"א**.

ג. לפי הבנה זו קשה למה שינה מלשון הפמ"ג שכתב: **יחף ומגולה**, והמשנ"ב כותב רק **יחף**.

ד. לפי הבנה זו קשה כיצד כתב המשנ"ב בשער הציון כמקור לדבריו את **הפרי מגדים והחיי אדם**, הרי אפילו אם נאמר להתיר בחלק שבין הקרסול לברך כצד א' **שבפרי מגדים**, הרי **החיי אדם** ודאי אינו סובר כן, ולא התיר אלא בפרסות רגל.

ה. לפי הבנה זו קשה מה ראה המשנ"ב לפסוק ששוק הוא החלק העליון, ולעזוב את דברי המשנה והגמרא והפוסקים ראשונים ואחרונים, ולומר כדברי הפמ"ג שכתבם בלשון **אפשר**, (והפמ"ג עצמו במסקנתו אינו נוקט כן ומביא ראיות בסוף דבריו ששוק הוא חלק התחתון) וכל זה מבלי לטרוח ולבאר דבריו מפני מה ראה לפסוק כן.

ו. לפי הבנה זו ששוק הוא מעל הברך דברי המשנ"ב תמוהים טובא, דמלבד מה שהדבר סותר לדברי המשנה והגמרא והפוסקים ראשונים ואחרונים, נניח שמשום מה ראה המשנ"ב לנכון לפסוק כן והיה הדבר כל כך פשוט בעיניו עד שהעלים מאתנו טעמו של דבר וראיותיו, הרי בכך סותר המשנ"ב לדבריו במקומות אחרים שכתב דהשוק הוא מתחת הברך (כמבואר לעיל אות א').

ז. לפי הבנה זו דהשוק הוא מעל הברך קשה טובא פשיטא ומאי קא משמע לן בגמרא דשוק באשה ערוה, וכן הקשה החזו"א (או"ח סימן ט"ז ס"ק ח') וז"ל: והאי שוק נראה דהוא פרק התחתון מארכובה עד כף העקב, אבל מן הארכובה ולמעלה הוא

צנוע בהחלט ולא איצטריך לאשמועין, והרי כתבו הראב"ד והרשב"א דבאיש הוא מגולה⁹. והב"ח כתב שהוא תמיד מלוכלך, וכל זה אינו אלא בפרק התחתון, אבל מן הארכובה ולמעלה הוא בכלל ירך, ואמרו [מו"ק טז]. מה ירך בסתר עכ"ל.

ח. לפי הבנה זו דהשוק הוא מהברך ולמעלה, וקמ"ל דבמקומות שנהגו לגלות מבשר הרגל עד הברך אינו ערוה, קשיא טובא דלא ראינו ולא שמענו על שום מקום בעולם ואפילו אצל הגויים [עד אחרי מלחמת העולם הראשונה שהיתה הרבה שנים לאחר שנכתב המשנ"ב], בו נהגו הנשים לגלות את בשרן עד הברך, מטעם שפשוט וברור לכל בן דעת שדבר זה הוא פריצות גדולה, ומחטיא את הרבים. ובארצות אירופה נהגו כולם ואפילו האנשים שאף כף הרגל היתה מכוסה, (כדאיתא במשנ"ב סי' ב' ס"ק א') ובארצות ערב שהלכו יחף (כדאיתא שם ס"ק י"ד) רק את כפות הרגלים נהגו לגלות ולא יותר מזה, וכמו שמוכח מדברי הבן איש חי (בא אות י"ב ועו"ח שם אות ב'). [וכן משמע בנמוק"י (ב"ב דף לא. ברי"ף) וז"ל: בארץ ישמעאל שדרכם ללכת יחפים וחלוקם ארוך לכסות עד פיסת רגלם עכ"ל, וטפי מזה כתב ביערות דבש (ח"ב דרוש ט'): נשי ישראל כשרות, וכשהולכות בשוק הן הולכות צנועות בכיסוי כל בשר, **ואפילו פנים מכסות בארצות מזרח עכ"ל**].

יוצא מכל האמור דאם נפרש דברי המשנ"ב כפי הבנה זו שכוונתו דעד הברך אינו ערוה¹⁰ ומותר ללכת כך ברשות הרבים, כיון שהשוק הוא מעל הברך, מלבד מה שקשה

9 ובהמשך דבריו החזו"א צידד והסתפק שמא השוק הוא מעל הברך, ובישוב הקושיא מדברי הרשב"א כתב בדרך אפשר, וז"ל: ומה שכתב הראב"ד [והרשב"א] שאינו מקום צנוע באיש, אפשר דר"ל דבביתו אינו מקפיד לילך מגולה מקצת מן השוק עכ"ל. ויש להעיר דלפי זה הקובע לגבי דין ערוה הוא מה שרגילות לכסות בבית, ואי אפשר ליישב בזה את דברי המשנ"ב, כיון דשיטתו (סי' ע"ה ביאור"ל ד"ה מחוץ) דדבר פשוט הוא דכל שדרכו להיות מכוסה ברה"ר אפילו אם הדרך לגלותו בבית הוא ערוה.

עוד כתב החזו"א לצדד ולהסתפק דהשוק הוא מעל הברך, וז"ל: במקום דהולכות יחפות על כרחך מגולה גם קצת פרק התחתון עכ"ל. וכוונתו דכיון דבמקום שהולכות יחפות מגולה קצת פרק התחתון ולא חיישינן לזה משמע דחלק זה אינו השוק, אלא השוק הוא מעל הברך. ואינו מובן מה ההכרח לומר כן, הרי רואים במציאות וכן מפורש בגמרא ובראשונים (ב"ב נז: ברשב"ם ויד רמה ונמוק"י) שאף במקום שהולכים יחפים, בלבישת חלוק ארוך בשר השוק למטה מהברך לא מתגלה, וצ"ע. (ועיין בספר הצניעות בהלכה בפרק י"ג מה שהאריך לדון בדברי החזו"א).

ולמעשה אף שכתב החזו"א שקשה להכריע בדבר, [וממילא מחמיר מצד הספק דהשוק הוא למטה מהברך] לבסוף הכריע בדבר בודאות דהשוק הוא למטה מהברך, וכמו שהעיד תלמידו הגר"ב זילבר בספרו בית ברוך (על החי"א כלל ד') וז"ל: ובזמנו הרצייתי הדברים לפני מרן החזו"א זצ"ל והסכים לזה.

10 ואפילו לפי הבנה זו דהמשנ"ב מתיר לנשים לגלות בשרן עד הברך, להלכה אי אפשר לפסוק כך, (מלבד מה שהפמ"ג שהוא המקור לדברים חזר בו ודעתו ככל הפוסקים דהשוק למטה מהברך), כמובא בספר משמרת החיים (עמ' נ"ב) מה שהעיד הגר"א בריזל ששמע בפירוש מפ"ק

על זה שהדבר נסתר מש"ס וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים, גם יקשה דזה נסתר מדברי המשנ"ב עצמו במקומות אחרים שמוכח מהם שהשוק הוא למטה מהברך, וגם יקשה הדבר מתוך דקדוק לשון המשנ"ב כאן ששינה מלשון הפמ"ג, ויותר מכל זה קשה מצד המציאות הפשוטה הנראית לעין כל, שהרי דבר זה הוא פריצות גמורה והחטאת הרבים, אבל כפי ההבנה בדברי המשנ"ב שהתיר רק בפרסות הרגל בלבד, הכל על מקומו יבוא בשלום.

של מרן החזו"א: דהמשנ"ב מיירי באופן שכולם רגילים ללכת כן מחמת החום, אבל באופן שהגברים הולכים עם כיסוי, ורק הנשים אינם מכסות רגליהן על כרחך זה דרך פריצות עכ"ל. ולמעשה בזמנינו את החלק שבין הקרסול לברך הגברים מכסים בבגד רחב (מכנס) המגיע עד המנעלים ומטשטש את צורת הרגל, והנשים (רובן) מכסות בגרב הצמודה לרגל, ועל פי רוב היא גם שקופה ובשר הרגל נראה ממנה או שהיא בצבע ומראה בשר הרגל, נמצא, שללכת במראה רגל מגולה, הגברים (שאם ילכו כך אין בזה משום החטאת הרבים) מתביישים, ואיך זה שהנשים אינן מתביישות ללכת כך, פשוט שאין זה אלא עצת היצר המעוניין בהחטאת הרבים, ודבר זה חדר והגיע למחנינו בהשפעת הפריצות שהתגברה בעולם באופן מבהיל.

| פרק ו |

אופן הכיסוי הראוי למקום השוק

א | בעקבי הצאן

אחרי שהתבאר בס"ד בפרקים הקודמים באריכות שמקום השוק הוא למטה מהברך, נותר לנו לבאר ולברר מתוך דברי חז"ל מה היא דרך הצניעות הראויה באופן כיסוי השוק, האם בלבוש ארוך שבו השוק וצורתו מכוסים לחלוטין, או להסתפק בכיסוי צמוד של גרביים שעדיין צורת השוק ניכרת.

למעשה, בכל מקומות ישראל בכל הדורות עד סמוך לדורינו זה הדרך הראויה היתה פשוטה וברורה ללא צל של ספק, אך היות ובדורינו כידוע שוררת בזה מבוכה גדולה וספיקות ובלבול וחוסר ידיעה, ואף בקרב המדקדקים והחפצים בצניעות אין הדבר ברור, על כן נצא בעקבי הצאן לראות את מנהגן של כל בנות ישראל הצנועות בכל הדורות, כדברי הגר"א על הפסוק: אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן (שה"ש א, ח) וז"ל: אשר אמרת שנעלם ממך דרך התורה והמצוות איך לעשותן, צאי לך בעקבי הצאן, שתלך בדרך הקדושים אשר בארץ המה שהיו לפניך ולא תזוז מן הדרך אשר הלכו בה הראשונים עכ"ל.

ב | דרך הצניעות

והנה בדברי חז"ל מפורש שאריכות הבגדים אין בה משום חוסר צניעות כלל, ואדרבה ההפך הוא הנכון, דרך הצניעות הראויה היא להאריך את הבגדים, והשוק וצורתו יהיו מכוסים לחלוטין¹¹, וכמו שהיה מנהגן של כל בנות ישראל הצנועות מימות עולם ועד הדורות האחרונים.

11 ונסביר מעט את שורש הדברים: בכל המקומות בגוף הטעונים כיסוי, לבוש צמוד אינו צנוע, אלא צריך בגד רחב שלא תראה צורת האברים, ולדוגמא, את הידים לא מכסים בגרבים צמודות (וכל שכן שקופות או בצבע הבשר) אלא בשרוולים רחבים, וממילא פשוט זהו הדין בשוק, כיון דקיי"ל שוק באשה ערוה, ואפילו להזכיר פיסוק הרגלים באשה הוא גנאי (כדאיתא בפסחים ג), ואין צריך לומר פיסוק הרגלים עצמו ומראה צורת השוק, ולכן הקפידו הנשים בכל המקומות שתהא השמלה ארוכה ותכסה היטב את כל השוק וצורתו, וכן כתב בשו"ע הרב (מהדו"ב סי' ש"א) שבת שוקים (גרביים) הם במקום צנוע ואין דרכן להיות בגילוי אלא להיות מכוסין מתחת הבגד ע"ש. וכן איתא בב"ח ובש"ך (יו"ד סי' ש"מ ס"ק כ"ב) שגילוי בגד תחתון הסמוך לגוף הוא פריצות כגילוי הגוף ע"ש.

איתא בגמרא (שבת צח): תנא דבי רבי ישמעאל: למה המשכן דומה¹², לאשה שמהלכת בשוק ושיפוליה מהלכין אחריה. ופירש רש"י: שיפוליה - שולי בגדיה עכ"ל. משמע מדברי הגמרא שהדבר פשוט וכך היא הרגילות, שהאשה בגדיה ארוכים באופן שכל הרגל וצורתה מכוסים היטב, וכן למד היעב"ץ מדברי הגמרא בעירובין (ק): שמלבוש של צניעות הוא בגד ארוך המכסה את כל גופה של אשה ומגיע עד כפות רגליה (עמודי שמים בית מ"ד פ"ו) וכך מפורש ברשב"ם (ב"ב נז): שמצד הצניעות יש להאריך את הבגדים כמה שיותר.

וכן מצינו בדברי חז"ל (שבת קיג: ורות רבה ד, ו) בשבחה של רות, שבועז דבר צניעות ראה בה, שהקפידה על צניעותה ולא כשאר נשים שהיו שם, שכל הנשים שוחחות ומלקטות את השיבולים מהשדה, ורות יושבת ומלקטת, [ופירש המאירי: ואינה שחה ליטלן כדי שלא יראה משוקה לאחריה כלום]. כל הנשים מסלקות כליהם [הגביהו בגדיהם עם החגורה למען יהיה קל ללכת - עץ יוסף], ורות משלשלת כליה ע"כ. הרי דשבח הוא לאשה שהבגדים יהיו ארוכים ולא תגביהם, וזו דרך הצניעות הראויה לבת ישראל.

עוד איתא בגמרא (ב"ק פב). עזרא תקן לישראל שתהא האשה חוגרת בסינר משום צניעותא. ופירש המאירי הטעם שמא תחשוף שוליה והדבר גנאי. וכן כתב הרמב"ם (אישות פכ"ד, הי"ג): עזרא תיקן שתהיה האשה חוגרת בסינר תמיד בתוך ביתה משום צניעות ע"כ, וביערות דבש (ח"א דרוש ו' וח"ב דרוש ט') מאריך רבי יונתן אייבשיץ בביאור תקנת עזרא, ואלו דבריו בקיצור: פירשו המפרשים לאו דוקא סינר, רק כל מקומות מגולים באשה תקן שתהיה הולכת בכיסויי לבל יראה בה ערות דבר ותהא צנועה, וסינר דנקט לדוגמא בעלמא, וזהו ודאי שבשוק ברבים ודאי דאורייתא לילך בכיסוי ובצניעות וכו', [ונשי ישראל כשרות, וכשהולכות בשוק הן הולכות צנועות בכיסוי כל בשר, ואפילו פנים מכסות בארצות מזרח], רק בתוך הבית לא היתה כל כך צנועה, ועזרא תקן אפילו בבית שהולכות בלי מלבושים עליונים תהא חוגרת מכל מקום

ואין צריך לומר שגרב שקופה או בצבע בשר הרגל רח"ל היא פריצות גמורה, כמו שלמדו הפוסקים מהגמרא (יומא לה): מפני שנראה כערום עיי"ש, ובדין נראה כערום פשיטא דאין חילוק אם זה מסיבת שהגרב שקופה ובשר הרגל נראה מתחתיה, או אם זה מצד שהגרב עצמה בצבע בשר הרגל, כיון שיש בזה את אותו מכשול.

12 ויש לבאר דלא לחינם המשילו בגמרא את המשכן לזה, כי באמת שני הדברים הם ענין אחד, המשכן כל ענינו הוא להשרות שכינה בישראל, וכן הצניעות היא המשרה את השכינה מישראל, והעדר הצניעות הוא הגורם לסילוק השכינה מישראל כדכתיב: ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך.

סינר, והיינו כי בבית אין דרך נשים להיות מעורבות עם אנשים, ואם יזדמן ודאי תלך בכל מלבושים, וחס ושלום על בת ישראל שתלך בגילוי בשר נגד אנשים אחרים, אבל נגד קרוביה ואחיה וכדומה אשר לבה גס בהם לפניהם אי אפשר להזהר והם מעורבים עמה, ויש לחוש להרהור ולהסתכלות, לכך תקנו לילך אפילו בביתה בצניעות ולכסות כל בשר ולא יראה עכ"ל.

ג | מנהג בנות ישראל מימות עולם

הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל ובית דינו בפסק הלכה משנת תרפ"ח כותבים: כל אשה ישראלית חייבת על פי דין תורתנו הקדושה ללבוש בגדי צניעות **כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם בלי שום שינוי, דהיינו במלבושים ארוכים עד הקצה האחרון היותר אפשר ע"כ.**

הבן איש חי (בספרו חוקי הנשים פרק י"ז) כותב: ובמציאות הננו רואים בעינינו ונעיין בדעתינו, המלבושים הצנועים הוא הבגד המצניע האשה מכל צדדיה **ויעטפה ויכסה מכתיפה עד עקבי רגליה עכ"ל.** הרי שהדבר פשוט לכל הרואה בעיניו ומעיין בדעתו (ולא למי שאינו שם לבו ונגרר אחרי מוסכמות חברתיות אשר חדשים מקרוב באו בהשפעת אומות העולם) שהמלבושים הארוכים המכסים היטב את כל הגוף וצורתו הם מלבושי הצניעות הראויים לבנות ישראל, וכך אכן נהגו מאז ומעולם, וכמו שמתארים הרדב"ז (ח"ב סי' תש"ע) והסבא קדישא רבי שלמה אליעזר אלפנדרי (בתשובה חו"מ סי' ל"ב) ורבי יצחק אבולעפיה (רבה של דמשק לפני כמאה שנה, בשו"ת פני יצחק ח"ו סי' ו') שהנשים הולכות בצניעות מכוסות בבגדים ארוכים מכף רגל ועד ראש.

רבי שמעון אגסי (תלמיד הבא"ח ומנהיג היהדות בבבל אחריו, בספר אמרי שמעון דרוש לצרות עם ישראל מעמ' ק"צ) כותב: נבאר החורבן שנעשה על ידי הנשים והחציפות שנתרבה אצלם ושינוי מלבושים לבושי אירופה וכו', לטשו עין גם על הבנות הצנועות העדינות ורעה עיניהם בצניעות שהיתה בהם וכו', ליסד בית ספר גדול לנערות כאשר בערי אירופה [אליאנס], וחוצפה יתירה אשתכחת בבית זה, כי הנהיגו שתלכנה הנערות בחוץ במלבוש קצר עד הארכובה (ברך). ומשם ולמטה רק מכסה בתי שוקיים דק (גרביים) יכסה את רגליהן. עוד כותב שם: האשה בצאתה לחוץ תהיה צנועה ביותר **כדרך נשים הצנועות של הדור הקודם שהיו מתעטפות מכף רגלם עד קדקדם עכ"ל.**

הצדיק רבי עמרם בלוי זצ"ל בתארו את ירושלים של מעלה מספר: כל המושג בירושלים היה קדושה, לא היה שאלה של פריצות בימים ההם, אמי ע"ה הלכה **בשמלה שהגיעה עד לארץ, כך גם היה בדור שאחריו** (ספר משנת ר"ע עמ' 162).

בבית החינוך לבנות שיסד המגיד הירושלמי רבי בן ציון ידלר בהדרכתו ופיקוחו של הגרי"ח זוננפלד היתה אחת התקנות: **הבנות תהיינה מלובשות במלבושי צניעות וארוכות כאמותינו הצנועות**. והגרי"ח ובית דינו חתמו על התקנות (ספר בטוב ירושלים עמ' קט"ז).

הגאון רבי אברהם ענתבי רבה של ארם צובה כותב: ומדרכי הצניעות שיהיו בגדיו של אדם ארוכים וכמו שאמרו ז"ל (ב"ב נז:), וקל וחומר **שיהיו בגדיה של האשה ארוכים**, וצר לי על דורות הללו שנהגו להיפך, ואפילו חלוק שעל גבי בשרם קצר הרבה, וזה פריצות הרבה, וראוי לגעור בהם ולמחות בידם על זה המנהג הרע ולבטלו, **ולחזור למנהגם הראשון שיהיה ארוך עד כפות רגליה** (חכמה ומוסר דרך הצניעות פ"ג).

הצדיק רבי אהרן ראטה בעל השומר אמונים בתארו את הצניעות בדור הקודם כותב (תקנות והדרכות פרק י"ב): בימי נעורי לא היה ניכר איזה אשה נושאת בתי שוקיים (גרביים), **כי הבגדים היו ארוכים עד המנעלים** עכ"ל. וכן כתוב בהנהגות ה"בבא סאלי" הצדיק רבי ישראל אבוחצירה (ספר ישראל סבא פ"ט, נכתב ע"י חתנו הגדול) וז"ל: **הקפיד מאד על לבושי הנשים שתלכנה בשמלה ארוכה שתכסה את כל גופן כולל הידים והרגלים עד העקב**.

והמעייין בספר עולמות של טוהר ימצא שכך היה מנהגן של בנות ישראל בדורות הקודמים בכל רחבי העולם, **בארצות אירופה** (גרמניה, רוסיה, ליטא, פולין, גליציה, אוסטריה, הונגריה, רומניה, וכו'), **בארצות המזרח** (ארץ ישראל, בבל, סוריה, פרס, תורכיה, וכו'), **בצפון אפריקה** (מרוקו, תוניס, אלג'יר וכו') **באמריקה**, ללכת בלבוש ארוך באופן שכל הרגל וצורתה מכוסים היטב וצורתם אינה ניכרת.

ד | השינוי

עד לתקופת מלחמת העולם הראשונה בכל רחבי העולם ואפילו הגויים בארצות אירופה הקפידו על שמלות רחבות וארוכות שיכסו את כל הרגל וצורתה. היו מדינות בהם קיצור הבגדים נאסר על ידי החוק, ונאכף על ידי השלטון בעונשים וקנסות, באנגליה וארצות הברית מי שהלכה בשמלה קצרה שלא מכסה את הקרסול נענשה בקנס כספי, אפילו בעת עליית הנשים לגוויות לכרכרות סוסים היה לכרכרה שתי דלתות נפתחות לצדדים כמחיצה, כדי שלא יתגלו הרגליים כלל בשעת העליה לכרכרה.

המהפך מבגדים צנועים וארוכים לבגדים קצרים נוצר בעקבות צמיחת תעשיית הסרטים והתיאטרון שהתפתחה בממדי ענק בתקופת מלחמת העולם הראשונה, בסרטים פרצו את כל גדרי הלבוש המוסרי, והן אלו שהחדירו בעולם את לבישת הבגדים הקצרים אצל הנשים, מיליוני צופים ברחבי העולם נסחפו אחרי הסגנון שראו בעיניהם, כך שכל תעשיית הבגדים והאופנה בעולם הושפעה ישירות מקו האופנה שהומחש בסרטים. כתוצאה מכך בערים הגדולות שבמדינות אירופה וארצות הברית שנחשפו ישירות לסרטים והאופנות החדשות והפרוצות שינו מיד את סגנון לבושם, אולם בכפרים ובעיירות שבהם לא חדרה תרבות הסרטים והאופנה שמרו על הקו השמרני המקובל עד מלחמת העולם השנייה (עפ"י מחקר מקיף שהובא בספר עולמות של טוהר ח"ב).

לדאבון לב במשך הזמן עקב אריכות הגלות הנוראה החלו להפרץ פרצות בחומת הצניעות בקרב בנות ישראל, בשנת תר"ו גזר הצאר הרוסי (בהשפעת ועידוד ה"משכילים") על נשות ישראל שלא יכסו את ראשן, כתוצאה מכך ברחבי ארצות אירופה נשות ישראל יצאו פרועות ראש לרשות הרבים¹³. לאחר שנים רבות גם פירצת הלבוש הקצר חדרה אצל בנות ישראל, והמלבושים השתנו, וכך עברו מהמלבושים הארוכים שהיו נהוגים בקרב כל בנות ישראל מימות עולם, ללבוש החדש והקצר שהתחדש לפי אופנת הגויים, ולאט לאט התחילו לקצר את הבגדים עד שלאחר זמן הגיעו ללבוש קצר המגיע עד הברך ואף מעל הברך¹⁴.

13 והמשיכו בכך גם לאחר ביטול הגזירה, צעקת הרבנים על הציבור שדבר זה אסור מהתורה כמעט ולא הועילה מאומה, וכפי שכותב הערוך השלחן: ועתה בואו ונצווה על פרצות דורינו בעונותינו הרבים שזה שנים רבות שנפרצו בנות ישראל בעוון זה והולכות בגילוי הראש, וכל מה שצעקו על זה הוא לא לעזר ולא להועיל עכ"ל. וכן כותב בתשובות המהרש"ם: נשים ההולכות בשערותיהן פרועי הראש שהיא איסור תורה, ידעתי שכבר נפרץ הגדר בגליל הזה ונתפשט מאד, וכמעט אבדה כל תקוה בלבי להועיל עכ"ל. מרן החפץ חיים בשנת תרפ"ד יצא בקריאה לתיקון המצב, וכך כתב: מכתב גלוי בדבר גודל החיוב לתקן את הפרצה בצניעות מלבושי הנשים, ויתבאר שבנוסף לאיסורים החמורים הכרוכים בזה, עוד חלילה נגרמות מכך צרות קשות ורעות על הפרט ועל הכלל כולו... אל כבוד הרבנים והאדמו"רים די בכל אתר ואתר. אולי יש בידכם לתקן דבר מה... והנה אמרו חז"ל טפח מגולה באשה במקום שדרכו להיות מכוסה ערוה, וכיום בעוונותינו הרבים נפרץ הדבר מאד מאד, והיצר הרע מפתה את הנשים ללכת פרועות ראש, וגם ללכת בזרועות מגולות ועוד חלק גדול מלבושיהן הכל מגולה עכ"ל.

14 בעיקר החמיר המצב על ידי ההשפעה הגדולה שהיתה לחופשיים על הציבור בארץ ישראל, בשנת תשי"ג זממו השלטונות לחוקק את גזירת גיוס בנות, ונערכה בירושלים הפגנה נגד הגזירה על ידי בנות ישראל, וכאשר שמע על כך מרן החזו"א אמר שאם לא היה את פירצת הלבוש הקצר היה נמנע מבנות ישראל בזיון זה. ואכן בתמונות שצולמו בהפגנה זו רואים שהמפגינות היו לבושות אז בלבוש קצר מעל הברך וללא גרביים (מספר עולמות של טוהר ח"ב).

והנה באו הימים בהם שולט השקר והאמת נעדרת (סוטה מט:), ועל הלבוש הארוך שמכסה את כל צורת הרגל (שזה דרך הצניעות וזה מנהג ישראל המקובל מדורי דורות), אומרים: פריצות, ועל לבוש קצר שמראה את צורת הרגל, וכן על גרב שקופה או על גרב בצבע הרגל כמראה בשר רגל מגולה¹⁵ (אשר הגיעו למחנינו בהשפעת פריצות הגויים), אומרים: זה דרך צניעות, ולמרבה הצער מחמת ההרגל ומתוך חוסר ידיעה גם יראים ושלמים נתפסים לדעות משובשות אלו, או לנו שכך עלתה בימינו¹⁶.

ה | בזכות נשים צדקניות

בעומדינו כעת סמוך ונראה לביאת משיח צדקנו לו אנו מצפים ומחכים שיבוא בכל רגע, עדים אנו לתופעות מופלאות שלא היו כדוגמתן בכל הדורות, וזה לעומת זה עשה האלקים. מצד אחד, בשנים האחרונות כח הטומאה התגבר באופן מבהיל ומחריד, הפריצות והטומאה התרבו מאד, ובאו לעולם כלים מכלים שונים כלי משחית ואבדון, פלאפונים אינטרנט וכו', והצד השווה שבהן שדרכן לילך ולהזיק, וכל המתפתה אחריהם מתרחק מקדושת וטהרת ישראל, ונעקר משני עולמות.

ומצד שני, בשנים האחרונות יורדת ממרום רוח טהרה נפלאה, רבים הם השבים אל ה' בכל לבם, ויש חיזוק גדול בעמל התורה ובקיום המצוות ובדקדוק ההלכה,

15 וכבר התאונן על דבר זה בדור הקודם המגיד הירושלמי רבי בן ציון ידלר זצ"ל בספרו בטוב ירושלים (עמ' ע"ז) וז"ל: התחילו לקצץ בשולי הבגדים ובשרוולים, ובתחילה נהגו כן רק בתינוקות באומנם עדיין קטנה ופשוטה היא... ככל שנתגדלו הנערות גדלה הפירצה עמהן, בקיצור הבגדים וביחוד הרגלים, וגם אלו אשר עדיין מתביישות הן ללכת יחפות ממש לובשות גרביים דקות בצבע הבשר עכ"ל. חרפה זו של גרב בצבע בשר הרגל הומצאה על ידי נסיכת אנגליה בשם "דיאנה", שרצונה היה להראות כמו הנשים המודרניות הפרוצות שהלכו ברגל מגולה, אך עקב היותה מוגבלת וכפופה לחוקי בית המלוכה האנגלי שחייב לכסות את כל הגוף כולל אורך הרגל, הורתה לחייטים מומחים לייצר בד שיחקה היטב את צבע הגוף, ובכך הצליחה לעקוף את החוק, ועד היום הגרביים בצבע בשר הרגל נקראים על שמה בשם "דיאנה", שם רשעים ירקב.

16 היצר הרע מטעה את בנות ישראל ומרחיקן מדרך הצניעות הראויה על פי דברי חז"ל ומנהג בנות ישראל הצנועות בכל הדורות ללכת בלבוש ארוך ורחב הצנוע באמת, בטענה שיש מקצת משולי המחנה ההולכות לפעמים בלבוש ארוך, אך היצר הרע מעלים את האמת שהן מקפידות על פי כללי המודה שיהיה דגם פרוץ, צמוד וצר המבליט את תנועות הרגל בהליכה, וכך מרויח היצר הרע שבנות ישראל ילכו דוקא בלבוש קצר שמקורו באופנות והמודה של בנות נכר, בו פיסוק וצורת הרגל ניכרים היטב, ובמקרים רבים גרב שקופה, או בצבע הרגל במראה גילוי בשר רח"ל, ובזה נגרם מכשול והחטאת הרבים לשמחתו הגדולה של היצר הרע. ולדאבון לב המצב הולך ומחמיר, החצאיות הולכות ומתקצרות... והאסונות והצרות מתרבים ומתגברים...

ב"ה לאחרונה יש התעוררות גדולה בענין, ורבים משפיעים בביתם לחזור לדרך הצניעות הראויה בה נהגו כל הדורות, הוא הלבוש הארוך והרחב הצנוע באמת, אשריהם ואשרי חלקם, ושכרם כפול מן השמים, ויפה שעה אחת קודם.

ורבים הם המתחזקים בדרכי הקדושה והצניעות, וכך הם דברי הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ז ה"ה): כל הנביאים כולן צוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר: והיה כי יבואו עליך כל הדברים וגו' ושבת עד ה' אלקיך ושב ה' אלקיך וגו' עכ"ל.

לעומת דברי הרמב"ם שאין ישראל נגאליים אלא בתשובה, שהם בכללות, מצאנו עוד בדברי חז"ל (ילקוט שמעוני רות אות תר"ו) שבאו דבריהם בפרטות, ואמרו: אין הדורות נגאליים אלא בזכות נשים צדקניות. ויוצא מזה שעיקר הגאולה תלויה בתשובת הנשים הצדקניות, וכמה גדולה היא מעלתן של אותן נשים המתעוררות להקפיד ולדקדק בצניעותן, ללכת בעקבי הצאן, ולשוב למלבושי הצניעות של בנות ישראל בכל הדורות, לפני השפעת האומות והחופשיים, ומקפידות על לבוש ארוך ורחב שלא תראה הרגל וצורתה כלל, אותן נשים צדקניות לא יבושו כלל לצאת בלבושן לקראת אמותינו הצדקניות והצנועות בעת תחית המתים.

אשרי חלקן של אותן נשים צדקניות ויהי רצון שירבו כמותן בישראל, ובזכותן נזכה להבטחת חז"ל שכשם שבזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים, כך עתידין ישראל להגאל בזכות נשים צדקניות, במהרה בימינו אמן.

